

ЕРКИНЛИКТИ ШЕКЛЕЎ ЖАЗАСЫНЫҢ ҲУҚЫҚЫЙ ТИЙКАРЛАРЫ ҲАМ ЖӘМИЙЕТЛИК НӘТИЙЖЕЛИЛИГИ

Калбаева Эльдора Узақбаевна

Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик университети

Юридика факультети 3-басқыш студенти

eldorakalbaeva@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15401045>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 05- May 2025 yil

Ma'qullandi: 10- May 2025 yil

Nashr qilindi: 14- May 2025 yil

KEY WORDS

Еркинликти шеклеў жазасы, жынаят хуқықы, жазаны либералластырыў, суд қарары, шеклеў шаралары, Өзбекстан Республикасы Жынаят кодекси.

ABSTRACT

Мақалада Өзбекстан Республикасында жынаят хуқықы системасында жынаят ислеген шахсларға қарата қолланылатуғын еркинликти шеклеў жазасы түсиниги, оның қолланылыўы, мазмуны, шет ел мәмлекетлериниң тәжирийбелери ҳәм бул жазаның нәтийжелилиги ашып берилген. Сондай-ақ, айыпкеолерди жәмиyetтен ажыратпаған ҳалда оларды дүзетиў, қайта жынаят ислеўиниң алдын алыўда еркинликти шеклеў жазасының әҳмийети жарытылған.

Инсания раўажланыўының ҳәрбир басқышында жәмиyet ағзалары ортасында жынаятлар жүз бериўи нәтийжесинде жынаят ислеген шахсларға қарата белгили бир жаза шараларын қолланыў - жәмиyet раўажланыўының әҳмийетли шәртлеринен бири болып келген. Усы дәўирлерден баслап инсанлар жәмиyetтеги тәртип бузыўшыларға жаза шараларын қолланыў арқалы басқа шахслар тәрепинен бундай ис-ҳәрекетлердиң алдын алып отырған. Мысалы, өзиниң қатаңлығы менен тарыйхта ат қалдырған әйемги Хамураппи нызамларында, урлық ислеген, жалған гүўалық бериў сыяқлы жынаятларға өлим, жәрийма сыяқлы жазалар қолланылған. Бул сыяқлы жазалардың қолланылыўы жәмиyetлик тәртиптиң сақланыўына жәрдем берген.

Бүгинги күнге келип, дүняның ҳәрбир мәмлекетинде жынаят ислегенлерге қолланылатуғын жаза системасы раўажланыўы менен олардың мазмуны, мақсети де инсаныйлық ҳәм әдиллик принципери тийкарында жетилистирилип барылмақта. Атап айтқанда, жазаларды қолланыўда жынайый қылмыс ислеген шахсларды дүзетиў, келесиде олардың жаңа жынаят ислеўиниң алдын алыў ҳәм жәмиyetке қайта интеграцияласыўын тәмиyinлеў - ең әҳмийетли ўазыйпалардың бири сыпатында белгиленбекте.

Өзбекстан Республикасында да жынаят системасының либералластырылыўы менен басқышпа-басқыш рәўиште қатаң жаза шараларынан инсаныйлық принципи тийкарында нәтийжелирек жаза шараларына өтиў бойынша көплеген реформалар әмелге асырылмақта.

Бундай реформалар шеңберинде, әсиресе, Өзбекстан Республикасы Жынаят коднксинде белгиленген еркинликти шеклеў жазасы заманагөй жынаят хуқықы системасында әҳмийетли орын ийелемекте.

Ўзбекистан Миллий Ахборот агентлигининг берген мағлуғматларына көре, 2023-жылдың биринши шерегиниң өзинде 13 мың 907 шахс судланған болса, олрдың 3 мың 707 сине еркинликти шеклеў жазасы тайынланған. 2022-жылда суд тәрөпинен 56 мың 542 шахс жынайый жуўапкершиликке тартылған болса, соннан 14 мың 81 шахсқа еркинликти шеклеў жазасы тайынланған [1].

Екинликти шеклеў жазасы жынаят нызамшылығында жаңадан киритилген жазалардың бири есапланады. Ол Ўзбекистан Республикасы Жынаят кодексине 2015-жыл 10-августтағы Ўзбекистан Республткасының ЎРҚ-389-санлы нызамы менен киритилген [2].

Еркинликти шеклеў жазасы - жынаят ислеген шахсты жәмийеттен толық ажыратпастан, оган қарата белгили бир шеклеўлер орнатыўшы жаза түри болып, ол еркинен айырыў жазасының алтернатив жаза сыпатында жынаят нызамшылығына киритилген. Дүняның бир қатар раўажланған мәмлекетлеринде бул институт инсаныйлыққа тийқарланған жаза шарасы сыпатында кең қолланылады.

Мысалы, Британияда еркинликти шеклеў жазасының түрли формалары бар. Ең көп ушырасатуғын форма – бул “community order” (жәмийетте орынланатуғын буйрық). Бул түрдеги жаза, жынаят ислеген шахсқа айырым шеклеўлер орнатып, оның жәмийетлик жумыслар менен шуғылланыўын тәмийинлейди. Шах арнаўлы шынығыўлар ямаса жәмийет ушын пайдалы ислер менен шуғылланыўы керек. Уллы Британияда бул система, жынаят ислеген шахслардың жәмийетке хызмет етиўине ҳәм олардың жәмийетте өз орнын қайта табыўына жәрдем береді. Бундай жазалар исленген жынаяттың ауырлығына қарап масластырылады, сол себепли әдилликти тәмийинлеўде масласыўшаңлық бар [3].

Германияда да “еркинликти шеклеў” жазасы бар, бирақ бул жаза түрине көбирек “жиберийден алдын медициналық бақлаў” ҳәм “қатнасықларды дүзетиў” механизмлери қосылады. Судланған шахсларға өз қылмыслары ушын жуўапкершиликти арттырыўға, сондай-ақ олардың жәмийетлик масласыўына жәрдем беретугын анық шәртлер қойылады. Германия системасы шахстың жәмийетлик масласыўын ҳәм дүзелиўин алдыннан қадағалаўға қаратылған. Бунда, жынайый жазаларды жумсартыў ҳәм жәмийетлик тәрбияның орны үлкен әҳмийетке ийе болады [4].

Еркинликти шеклеў – жәмийетлик қәўипилиги салыстырмалы түрде аз болған жынаятларды, атап айтқанда, жәмийетлик қәўпи үлкен болмаған ҳәм онша ауыр болмаған жынаятларды ислеген шахслар ушын мөлшерленген болып, шахстың ерин ҳәрекетлениўин шеклесе де, оны жәмийеттен пүткиллей ажыратпайды, яғный, шаңарағы менен байланысларын ҳәм мийнет етиўин тәмийинлейди. Мысалы, Ўзбекистан Республикасы Жынаят кодекси 109-статьясының 2-бөлими (қастан денеге жеңил жарақат жеткизиў) санкциясында бир жылға шекем, 126-статьясы (көп ҳаяллы болыў) санкциясында бир жылдан 3 жылға шекем алтернатив жаза түри сыпатында еркинликти шеклеў жазасы таынланыўы мүмкин екенлиги белгиленген.

Ўзбекистан Республикасы Жынаят кодексиниң 45-статьясында еркинликти шеклеў жазасы суд тәрөпинен судланған шахсқа қарата жасаў орнын қандайда бир себеплер менен шығып кетиўди пүткиллей қадаған етиўден яки сутканың белгили бир ўақтында жасаў орнынан шығыўды шеклеўден ибарат жаза. Бунда жасаў орны дегенде,

жайлар, көп квартиралы үйлердеги квартиралар, басқа имаратлардағы жасау үшін мөлшерленген ханалар хәм басқа да турақ жайлар түсиниледи. [4].

Еркинликти шеклеу жазасы мүдети ер жеткен шахсларға бир айдан 5 жылға шекем, ер жетпеген, яғный он сегиз жасқа толмаған шахсларға алты айдан еки жылға шекем белгиленеди. Бул норма айыпкерлерге жаза тайынлау олардың жасы итибарға алынған ҳалда индивидуал тәризде әмелге асырылатуғынлығын көрсетеди. Ер жетпегенлерге жеңилирек жаза белгиленуи олардың руўхый хәм физикалық раўажланыу дәрежеси менен характерленеди.

Сондай-ақ, суд тәрeпинен еркинликти шеклеуге ҳүкм қылынған шахсларға төмендеги қосымша шеклеулер де жүклеуи мүмкин:

- белгили орынларға бармау;
- ғалабалық хәм басқа да ис-илажларды өткеруиүде қатнаспау;
- белгили искерлик пенен шуғылланбау;
- белгили буйымларға ийе болмау яки оларды өзінде сақламау;
- транспорт қуралларын басқармау;
- жазаны өтеп атырған шахсларды бақлаушы органның разылығысыз жасау орнын, жұмыс хәм (яки) оқыу орнын өзгертпеу, тийисли ҳәкимшилик территориядан тысқарыға шықпау;
- белгили бир шахслар менен байланыс орнатпау;
- байланыс қуралларынан, сол қатарда Интернеттен пайдаланбау;
- алкогольли ишимликлерди пайдаланбау [5].

Жоқарыдағы шаралар менен бир қатарда суд жынаят ислеген шахсқа басқа да миннетлемелерди жүклеуи мүмкин. Мысалы, өзи жеткизген материаллық хәм руўхый зыянның орнын қаплау, жұмысқа яки оқыуға жайласуу сыяқлы шахстың дүзелиуине көмеклесуиүши миннетлемелерди жүклеуи мүмкин. Булардың бәршеси жазаның нәтийжелилигине ерисиу үшін нызам тийкарында қолланылады.

Егер еркинликти шеклеуге ҳүким қылынған шахс жазаны өтеу дәуиринде өзиниң жынайый қылмысларын аңлап жетип, дүзелиу жолына қатаң өтип, жеткизилген материаллық хәм руўхый зыянның орнын қапласа, суд тәрeпинен оған қойылған шеклеулер толық яки бир бөлими бийкар қылынуиүи мүмкин.

Керисинше жағдайларда, мысалы, судланған шахс еркинликти шеклеу түриндеги жазаны өтеуден қастан бас тартса, сондай-ақ, суд тәрeпинен өзине жүкленген миннетлемелерди орынламаған жағдайда, суд еркинликти шеклеу жазасының өтелмей қалған мүддетин басқа түрдеги жаза менен алмастыруиүи мүмкин. Әлбетте, азаны өтеуден бас тартуу уақты өтелген жаза мүддетине қосып есапланбайды.

Өзбекстан Республикасы Жынаят-орынлау кодексине муўапық, қастан бас тартуу дегенде, өзбасымшалық пенен, яғный, кеширимли себеплерсиз жасау орнын таслап кетиу, жасау орнынан шығуу уақтын бузыу, сондай-ақ басқа қосымша ҳуқықларды кеминде еки мәрте бузыу түсинилиуиүи лазым [6].

Жынаят-орынлау кодексиниң 44(1)-статьясына муўапық, еркин шеклеу жазасы судланған шахстың жасау орнындағы ишки ислер органларының пробация бөлими тәрeпинен яки суд белгилейтуғын, судланған шахстың белгиленген шеклеулерге әмел етиуиүи үстинен қадағалауды әмелге асыруиүши басқа орган тәрeпинен әмелге асырылады [6].

Бул жаза түри, **бириншиден**, жынаятшылыққа қарсы гүресіуде профилъактикалық қурал хызметін атқарса, **екіншиден**, артықша жазалаудың алдын алады. Мысалы, биринши мәрте жынаят ислеген яки басқа шахстын денесине жеңил жарақат жеткерген шахсты еркинен айырыў жазасының орнына бул жаза түрін қоллаў бир қанша унамлы ткреплерге ийе.

Бирақ, төмендеги категориядағы шахсларға еркинен айырыў жазасы тайынланбайды:

- әскерий хызметкерлер;
- шет ел пуқаралары;

• Өзбекстан Республикасы аймағында турақлы жасаў орнына ийе болмаған шахслар. Бул категориядағы шахслардың хуқықы статусын есапқа алған ҳалда, оларға тәсирлирек болған басқа жаза түрлери қолланылады.

Жуўмақ сыпатында соный айтыўымыз мумкин, еркинликте шеклеў жазасы Өзбекстанның заманагөй жынайый-хуқықы системасында инсаныйлық, әдиллик ҳәм социаллық қайта масласыў принциплерине тийкарланған әҳмийетли институтлардан бири болып есапланады. Жаза түри арқалы судланған шахс жәмийеттен пүткиллей ажыралып қалмастан, оны қадағалаў астында услап турған ҳалда жәмийетлик пайдалы искерликке қайта тартыў имканиятын береді.

Пайдаланылған әдебиятлар:

1. Ozodlikni cheklash jazosi qanday jinoyatlar uchun qo'llaniladi? [Elektron resurs] // Ўзбекистон Миллий ахборот агентлиги. – 2024. (Murojaat vaqti: 13.05.2025) https://uza.uz/oz/posts/ozodlikni-cheklash-jazosi-qanday-jinoyatlar-uchun-qollaniladi_475903
2. O'zbekiston Respublikasining "O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksiga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi Qonuni, 2015-yil 10-avgust, №ЎПҚ-389 <https://lex.uz/docs/-2717325>
3. Germany. Criminal Code (StGB) = Strafgesetzbuch. [Elektron resurs] // Gesetze im Internet. – Rejim dostupa: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb (data obrashcheniya: 13.05.2025).
4. United Kingdom. Criminal Justice Act 2003 = The Criminal Justice Act 2003 (UK). [Elektron resurs] // [Legislation.gov.uk](https://www.legislation.gov.uk). – Rejim dostupa: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2003/44/contents/enacted> (data obrashcheniya: 13.05.2025).
5. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat Kodeksi = Criminal Code of the Republic of Uzbekistan. [Elektron resurs] // Lex.uz. – Rejim dostupa: <https://lex.uz/docs/141662> (data obrashcheniya: 13.05.2025).
6. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-ijroiya kodeksi = Criminal-Executive Code of the Republic of Uzbekistan. [Elektron resurs] // Lex.uz. – Rejim dostupa: <https://lex.uz/docs/111457> (data obrashcheniya: 13.05.2025).